

Tanja Kragujević

U POTRAZI ZA SJAJEM

Pijem iz malog izvora,

moja žed' je veća od okeana

Adam Zagajevski, „Soba“

Trg, energija Grada

Biografija jednog od najvećih savremenih pesnika, Adama Zagajevskog (1945, Lavov, koji je nakon Drugog svetskog rata pripao Ukrajini), dobro je poznata. Njegovo poetsko poimanje sveta određeno je, međutim, upravo pojmom rodnog grada – napuštenog, preseљenjem porodice nakon rata u Gljivice, u Šleskoj – potom boravkom u Krakovu, višestruko bitnom ne samo za njegovo školovanje (pesnik je u tom gradu studirao psihologiju i filozofiju, koju je potom i sam tamo predavao, sve do odlaska u Pariz osamdesetih), već i za poimanje kulturnog nasleđa i profila grada, koji je Zagajevski u mladosti upamlio, i poput specifičnog kulturnog binakulara, sa vazdašnjim osećanjem gubitka, nosio sa sobom na svim svojim putovanjima i istovremeno ga neprekidno tražio.

Podatak koji sumira, ali i stvaralački i kulturološki akcentuje životni put ovog pesnika, navodi Biserka Rajčić, ističući da je Zagajevski zapravo *građanin sveta*. Ne samo zbog toga što je kao predavač, doktor filozofije i univerzitetski profesor, živeo između Evrope i Amerike, već što je izgubljeni zavičaj dubokim, ali i sveobuhvatnim poimanjem pesničkog stvaranja, poistovetio sa imperativom zasnivanja *kuće poezije*.

Zašto uvek pišete o gradovima, pitanje koje i sam parafrazira iz niza onih realno mu postavljenih, postaje i uvod poetskoj priči o višestrukoj mogućnosti profiliranja pitanja odakle potičemo, gde se nalazi onaj punoznačni prostor „idealnog“ grada kome težimo, šta mu samsi pružamo, šta pamtimo.

„Zagajevski nije razbaštinjen, budući da je našao svoj dom u zajedničkom nasleđu koje je sveprisutno u samoj umetnosti i arhitekturi koje su ga određivale u mladosti“, zapisao je Česlav Miloš, naglašavajući tu bitnu, pregnantnu crtu stvaralačkog portreta Zagajevskog. Vrativši se u Krakov, nakon niza godina, Zagajevski ne može a da u njemu ne potraži „četvrti inteligencije“, upravo ističući, sred novovremenog urbanog kolorita, markantno prisustvo odabranih, koje je pamtio a koji su upisani u istoriju grada. Možda to vodi umekšanom, popustljivom pogledu koji podstiču sećanja, „ukrašena snovima“, „ulepšavajući“ introspekcijom spoljašnji, često sumoran svet, kaže Zagajevski u završetku svog zapisa „Inteligencijski Krakov“ (*Odbrana vatrenosti*, s poljskog prevela Biserka Rajčić, Arhipelag, Beograd, 2013). Odmah zatim dodaje: „Drugim rečima, shvatio sam da sam video mogućnosti, potencijalnosti, neostvarene entelehije tih četvrti, domišljao sam se šta su mogle biti u povoljnijim uslovima.“ Svako bi morao, i nesvesno, da izgradi za sebe složen sistem per-

cepcije, kaže pesnik. Imajući pre svega u vidu kako je mala, intimna geografija ovog grada, blesnula najboljim što je dala – sećanja na ulice i trg, oživela su imena žitelja – filozofa, istoričara, pisaca. Onih koji su trajno ostali upisani i u abecedar literarnog poštovanja pa i prijateljevanja: Česlav Miloš, Rišard Krinjicki, Vislava Šimborska, Kornel Filipović – ujedno, kao produženje i svedočanstvo one bolje mogućnosti postojanja, stvaralačkog potencijala, koji pruža, ali i nadalje traži, isti pravac, put, supstrat i kvalitet najbolje energije stvaranja.

U dubljem ličnom, i kompleksnijem smislu, individualni talenat Zagajevskog, nakon decenije „solidarnosti“ – kako je nazvao pripadnost generaciji 1968 – poput drugih pesnika tog usmerenja, Baranjčaka ili Krinjickog, našao se upravo pred takvim izazovom složenijeg suočavanja sa vlastitim kreativnim mogućnostima, sa samostalnošću. Velika imena prethodne epohe u poljskom pesništvu predstavljala su dodatni podsticaj za ne-presušni poriv saznanja Zagajevskog i njegovo razumevanje osnova i krajnjih suptilnosti, poetika, poruka i stila, tako značajnih stvaralača kao što su bili Ružević, koji je o pošastima dvadesetog veka govorio sve manje „stegnutog grla“, ili Miloš, čija će „težnja da ovlada celokupnim istorijskim momentom“, kako kaže Zagajevski u svom mudrom razgovoru sa Evom Zonenberg (Krakov, jun 2006; u prevodu Biserke Rajčić objavljeno u kragujevačkim *Koracima*, 1–3, 2019), neosporno „uticati na istorijski trenutak“ – ohrabrujući sve više Zagajevskog u formiraju vlastitog stava. Njegova snažna potreba da usaglasi poeziju, istorijska i najznačajnija filozofska saznanja, sa plemenitošću slikarstva i muzike, koji ga nadahnjuju, otvarala mu je nove i složene stvaralačke zadatke, u širokom dimenzijama, ali ga, stvaralački, jednako nadahnjuju i jednostavna čuda samog postojanja ili plod trenutka u vremenu, što oduvek ustalasaju lirske okeane. Njegova pesma „Pisanje pesama“ (*Nevidljiva ruka*, priredila i prevela Biserka Rajčić, Arhipelag, Beograd, 2011), uostalom, to najrečitije kazuje:

*Pisanje poezije je dvobojo
u kome nema povednika – s jedne strane,
uzdiže se senka, masivna kao planinski lanac
koji vidi leptir, s druge,
trepere samo kratki trenuci bleskova,
slike i misli kao plamičak šibice
te noći, kada se u bolu rađa zima.
(...)
...večno čekanje
sledeće pesme, molitva, žalost
za majkom, kratko primirje,
žaljenje i šapat u tesnoj ispovedaonici,
pobuna i velikodušno oprاشtanje,
deljenje celokupnog imetka, pokajanje, sloga,
trčanjem i šetnjom, ironijom, ledenim pogledom,
ispovedanjem vere, dikcijama, žurbom,
plačem deteta koje je izgubilo najdraže blago.*

Sve je u ovim stihovima zapravo sažetak celoživotne stvaralačke opredeljenosti Zagajevskog; „vernost starim, čutljivim učiteljima“, „spokojna kontemplacija okrutnog sveta“,

„eksplozija radosti, ekstaze“, i napokon, u celokupnoj poeziji ovog pesnika tako istaknuta – „nezasitost, s tugom“ – jer sve odlazi, s nadom da ne nestaje, / s razgovorom u kome nedostaje poslednja reč... Uistinu, tu je i samo vrelo entelehije, životnog i stvaralački uzdignutog puta, koji nadahnjuje, i koji se ne završava.

Kuća na putu

Nesumnjivo je od Herberta Zagajevski prihvatio pouke o dvojnim lirskim suštinama putovanja, ali o odnosu i prema umetnosti, vidljivom u Herbertovim esejima, obojenim lirizmom „koji je najfundamentalnija supstanca njegove poezije“, i osnova njegovog „ljbavnog pokušaja nastanjivanja u Sijeni, Dordrehtu, Arlu ili Grčkoj“ – piše Zagajevski – u istoriji umetnosti, holandskom slikarstvu koje ga je izuzetno privlačilo. „Kako je mogao da postoji u tom brzom i okrutnom vozu istorije on toliko sistematican, strpljiv, istinoljubiv i krajnje čestit“, on koji, stojeći „ispred pakosne sfinge“, govori čistim i jasnim glasom – u kome je Zagajevski, koji ga je smatrao i prijateljem i učiteljem, morao osetiti sve nijanse glasa „koji zadivljuje dubinom“. Nizak, snažan, lep, „dobro podešen glas“, reći će Zagajevski – nimalo izveštačen, ali glas tragičara (*Odbрана vatrenosti*).

Fenomen staništa, stana, kuće, skućenosti, makar u samom duhu umetnosti, holandskom slikarstvu, fascinirao je Herberta – posebno kao „osobu lišenu Lavova, duboko ranjenu gubitkom tog neobičnog grada“, kako piše Zagajevski, koji mu se već po tome osećao prirodno i višestruko bliskim. I od nauka Herbertove životne i pesničke povesti – posmatrati, opisivati, skicirati – do pesničkog postupka samog Zagajevskog, čini se, samo je korak. A koliko je poetički ozbiljnih pitanja, koje u Zagajevskog počinju potrebom udaljavanja od vremena književnog manifesta sedamdesetih, i istinskog samoformljenja, a vode do ranjivosti, i ranjenosti svetom, kakav mu se ukazuje u trusnom i surovom dvadesetom veku, namećući herbertovsko dvojstvo, bitno za ukupan pesnički senzibilitet i stvaralačko pojmanje Zagajevskog. Kao što je i Herbertova empatija – „na kojoj je kao na temeljima izgradivo neslaganje sa monstruoznom istorijom dvadesetog veka“, zajedno sa spletovima činjenica i osećanja – veoma bliska poetskom osećanju Zagajevskog, na koga Herbert, kako pokazuju eseji Zagajevskog, deluje snagom majstora učitelja: Herbertove pesme su, piše Zagajevski, kao „kofer presvučen mekim atlasom, mada su u tom koferu sprave za mučenje“.

Taj kofer, kao „osećanje nežnosti prema svetu, razumevanje za male i velike glumce kosmosa“, Herbertovo podsećanje na postojanje stvari kojima se obraća nežno, „na ti“, kao i snažno dejstvo kojim se, u pesmi posvećenoj izgubljenom prostoru Lavova („Nikada o tebi“), i istovremeno surovostima sprava veka, neminovno i u Zagajevskog otvara pitanje *kako opisati svet*. Pri čemu se mogućnost doživljaja omnisenualnog, *locus amoenus*, kao posvećenost svakoj pojedinačnosti, opire nerealnom – upravo sadržajem kofera koji prenose putnici kroz vreme i prostor, koji pritom ne ukida svoju osetljivu postavu, od svile, onu što svako iskustvo, pa i sećanje, čini dubljim, osobenijim. Ne propustiti ništa, od te senzualnosti, a ne graditi u sebe zatvoreni, fiktivni svet – temeljno je pitanje Herbertove poetike, koje je gotovo prirodno, spontano, pesnički kohabitativno, postalo i ključno pitanje Zagajevskog. Ona drugačija, surova uverljivost „sprava“ veka, koju prenose koferi, tu je

da o toj ukupnosti sveta na svoj način svedoči, a da ga u njegovoj umetničkoj suštini, u dvojstvu kojim je uspostavljena njegova uslovna celina, ne naruši.

Za to se stvaralački pobrinuo prvenstveno sam Herbert, koji je „protestovao zbog iščezavanja forme, zbog anonimnosti našeg sveta“, kako piše Zagajevski („Početak sećanja“, *Odrana vatrenosti*). Pri čemu nema boljeg početka od „Poruke gospodina Kogita“, u pesmi *notabene*, koja bez obzira na ponavljanja u kontekstima drugih pesama, nekad čak i ironičnog i šaljivog tona („zar nije bilo boljih“), iznedruje i onu ključnu poruku po kojoj ga pamtim: *pozvan si*.

U igrama sa licima sveta, promenjivim i farsičnim, tragičnim, pa i mistifikovanim, zamskiranim, ili izgubljenim, Zagajevski takođe nastoji da poništi „anonimnost“, postojanje bez znakova u prostoru i vremenu, i na tome gradi poetsko prihvatanje i imenovanje sveta.

Van virtualnih mogućnosti ogleda sa istinom, on vraća na poetsku scenu osnovni pesnički poriv imenovanja detalja, sitnica postojanja koje greju, unose nadu, i onih koje ih brišu, vraćaju ih u strašni haos poništenja. Njegov Adam, prvi čovek, putnik koji traži kuću poezije, pamtilac je izgubljenog, idealnog, i u sećanju možda idealizovanog zavičaja (Lavova), a potom i njegovog gubitka, i prenosi ga u nasleđe čoveka, polazeći od tog dvojnog, radosno bolnog početka svog univerzuma. „Rastao sam u dva grada / kroz moje telo prolazila je granica / sprijateljenih država / kada je pao mrak prijatni činovnici / poluglasno su vodili beskrajne / razgovore na trošarinama krvi (...), naučio sam vlastitu biografiju / upamtio pravi datum rođenja / i dobio ime sledećeg naslednika čoveka / s licem nalik na komotni ogrtać / nabačen na dušu“ („Prestolonaslednik“, *Asimetrija*, izabrane pesme. Kuća poezije Banja Luka, 2019; ako nije drugačije naznačeno, svi stihovi koji se navode prevod su Biserke Rajčić).

Kaži istinu, za to služiš – stih je pesme „Istina“, kojoj je Petar Vujičić dao važno mesto Prologa, u jednoj od prvih relevantnih zbirki izabranih pesama Adama Zagajevskog u nas, *Putovati u Lavov* (Biblioteka „Alpha lyrae“, Narodna knjiga, Beograd, 1988). Iako u svom pogовору zaključuje da je „samo neko mlad i gnevano sposoban da tako formulise svoje mладаљачко вјерују“ (Vujičić aludira na završne stihove pesme: „u levoj ruci / držiš ljubav u desnoj mržnji“), on u osnovi lucidno i gotovo profetski govori o mladom pesniku (reč je knjigama *Saopštenje* iz 1983. i *Putovati u Lavov* iz 1985, i pesmama iz rukopisa tog perioda), „bistrog zapažanja i štedljivog izraza, sklonog izricanju beskompromisnih stavova“, karakterističnih za rascepe i paradokse ondašnje zemlje socijalističkog uređenja, koji u svojim tadašnjim pesnicima, kako se nadovezuje svojim tumačenjem i Biserka Rajčić u svom novom pogовору *Asimetrije*, i u starijim generacijama „nisu našli one koji bi adekvatno izrazili svet u kome žive“. Sjajno ocrtavajući lik pesnika koji se zalaže za istinu, Vujičić razume i taj sveti gnev, i u zavetovanju idealu istine-pravde, vidi najavu jedne nove, složenije pesničke prirode. Budući da subjekt u pesmi nije samo „Jona koji vari kita“, „što je otkrivalački nađena metafora puna iznenađenja“, već i neko ko sebi nalaže imperativ moralnog karaktera.

Preuzeti ulogu svoga Ja, prvi je i najteži ispit Pesnika koji stupa na polje poezije i istine, budući da je to put *Od odgovornosti / solidarnosti do nezavisnosti / usamljenosti*, kako to, po navodu Rajčićeve, sa vršnjačkim razumevanjem oslikava priatelj i kolega Zagajevskog Julian Kornhauzer. Uostalom, o tome putu govori i pesma „Ja“ Adama Zagajevskog: iz zbirke

Putovati u Lavov, u prevodu Petra Vujičića: „(...) Među himnama, među partijama krije se ja. (...) / Večni begunac. Ono je ja, a ja sam / u njemu, u uznemirenoj nadi da sam najzad našao prijatelja. / Ali ono je / usamljeno, tako nepoverljivo, ne / prima nikog, čak ni mene.“ Ali to Ja istovremeno „Uz istorijske događaje pristaje / kao voda uz čašu. Jednako dobro / mogao bi se njime napuniti žban neolita. / Nezadovoljno je, željno stalno novih posuda, / htelo bi da okusi prostor bez zidova, / da se rasprši, rasprši. / Potom nestaje / kao žeđ, i u tišini avgustovske / noći čuje se samo kako strpljivo / cvrčci razgovaraju sa zvezdama.“

Nestaje kao žeđ, što bi svakako moglo značiti – i obnavlja se, kao žudnja. Jer u čitavom lancu poruka, čak i iz rane poezije, toliko je žudnje za tim neomeđenim, slobodnim prostorom koji tek noću „postaje naša domovina“, gde nesmetano zažive i progovore očiglednosti istina: „Ah, toliko je grešaka, kad nevidljivi / vladalac upravlja opipljivom stvarnošću“ („Nevidljivi vladalac“, *Putovati u Lavov*).

Odgovornost prema istini, to kapitalno etičko pitanje, postaje u Zagajevskog i primarno stvaralačko – budući da je novootkriveno Ja do kraja već upleteno u niz dnevnih, noćnih, pa i vekovnih izazova i zamki – koje, izvan pesničkih mimetičnosti, traži punoznačnost odgovora, ne skrivajući pitanja i dileme svog tragalaštva. „Misaon, filozofski obrazovan“, piše Vujičić, Zagajevski je pesnik koji „neguje intelektualnu poeziju nabijenu značenjima“, „počreće pitanja vezana za savremenog čoveka i probleme savremenog sveta“, a svoja saznanja pritom ne saopštava kao neporecivosti, već kao potpunu otvorenost pred svetom kojim putuje, a koji i sam putuje, zamećući nove greške, ponavljamajući stare, po cenu jedine konstante – čovekovog bola. Nema smrti, samo umiranja, reći će pesnik. I večne sumnje. „Samo sumnja / nespokojan poričući pokret glave / glas koji ostaje da visi u pitanju / mogu da spasu iskricu beskraja / što tinja u završenom zrncu prašine“ („Samo sumnja“, *Putovati u Lavov*).

Neopevani, istinom neoznačeni svet, neminovno je svet fikcije. *Notabene* iz Herbertove poezije, prelazi u poeziju Adama Zagajevskog kao prvi uslov postojanja pesme. Upamti, zapiši to. I kada je „pod komotnim ogrtačem“, poezija mora biti istina, kako glasi onaj inicijalni momenat rane pesme Zagajevskog, pokazuje se, odlučio je i o njegovom daljem pesničkom putu. Kultura pamćenja, prešla je njemu u nasleđe. *Pitam oca šta radiš danima? Sećam se* (moto pesme „U malom stanu“) ne ostaje puki reminiscentni detalj – iz toga „sećam se“ izranja čitava lična, porodična istorija, istorija po sebi, prepuna tragičnosti.

Zagajevski je majstor raskrivanja velikih tema, sudbinskog, koje nam se obelodanjuje čak i malom segmentu, koji iluminira dubinu povesti naizgled vezanih i za tako bezazlen, premda izazovan i sadržajan putni doživljaj poput očevog obilaska Luvra, studiranja slike majstora prošlih vekova. Jer tu je ta zelena vindjakna, nekad sašivena po njegovoj meri. „(...) još uvek nisam znao, nisam mogao da znam / koliko se razornosti krilo / u godinama koje će tek doći, / kao da mu zelena vindjakna / donosi samo nesreću, / ali sada razumem, / domišljam se da je katastrofa / bila ušivena u sva njegova odela, / nezavisno od njihove boje i kroja, / te ni najveći majstori slikarstva / nisu mogli ni u čemu da mu pomognu“ („Zelena vindjakna“, *Asimetrija*). Kao što u pesmi posvećenoj roditeljima, „Putovati u Lavov“, spram beskrajnog polja leta, i osećanja obilja, pesnik ne može da zaobiđe tragične paroksizme: „Bilo je previše Lavova a sad ga uopšte / nema“, niti da zaboravi tragove svemoćnih krojača stvarnosti:

(...) Ali makaze su sekle, duž linija i preko
vlakana, krojači, povrtari i cenzori
sekli su telo i vence, vrtlarske makaze
neumorno su radile kao u detinjoj igri isecanja,
kada isecanjem treba izraditi labuda ili srnu.
Makazice, nožići i žleti gulili su,
sekli i skraćivali punačke haljine
prelatâ i trgova i kuća, drveta su
padala bezglasno kao u džungli
i katedrala je drhtala i ljudi su se oprštali
u zoru, bez maramica i suza, tako suhih
usta, nikada te neću videti, toliko smrti
te čeka, zašto svaki grad
mora postati Jerusalim, i svaki čovek
Jevrejin i sad treba samo u žurbi
pakovati se, stalno, svakodnevno
i bez daha putovati, putovati u Lavov, ta on
postoji, spokojan i čist kao
breskva. Lavov je svuda.

(Putovati u Lavov, preveo P. V.)

Pronaći idealni, ili „bolji“ grad, poriv koji je obeležio poeziju Zagajevskog, gubitkom grada, proistiće, u poimanju ovog pesnika, iz dvojstva same stvarnosti, koja po sebi već postavlja pitanje dvojstva istine. Spram jednog časa radosnog otkrovenja, u njegovim pesmama znači ostati pred većitom dilemom prošlog, postojećeg i budućeg („Oprezno, prijatelji, jer čak i tu / lukavi bog Haos u potaji oštiri / svoj kameni bajonet“), pred pitanjem kako ostaviti iza sebe izgubljeni grad, kad izgubljenost stoji u samoj bezdomnosti, rasutoj na velikom globu sveta. Bezdomni velegrad, bezdomna stanica u pustinji, usamljenost ostrva što opstaju među talasima poput „maramice umrlih“. Bezdomnost – rasutost u bezglasnom, neimenovanom, anonimnom postojanju, produženom u vremenu, kao usud, koji se obznanjuje i u savremenosti..

Stoga, čini se, postoji umetnost. Izraz. „Postojali smo / još ranije i čak smo poznavali patnju, / samo nam je nedostajalo reći“, stoji u „Pesmi emigranta“, a tek Vermerova slika „Čas muzike“ („Beskućni Njujork“) „postaje sočivo, plavo / oko koje grad posmatra s nežnošću“ (Putovati u Lavov, preveo P. V.).

A može li Tvorac, pita pesnik, drugačije da gleda na „lude i nesavršene“ gradove, ostavljajući većitim putnicima, onima bez nade, što „stvaraju sebe / svakog dana iznova“ kad već stvoreni su „polovični, samo skicirani“ („Rogovi izobilja“) – da bez ovog retkog umetničkog sočiva – tragaju za svojim punim likom. Za rečima i glasovima kojima nedostaje Poezija, „jer toliko zvukova niko ne čuje. / A samo jedan je život“ („Laste i slepi miševi“).

U čudesnoj pesmi „Leptiri“ knjige *Asimetrija*, sva težina još jednog kraja veka, „mračnog i spokojnog“, razlaže se u leptirastu sudbinu pesnikovih znalaca, oživljenih sa fotografijama polici sa knjigama, iščezlih negde u svetu, u vremenu. Čitavi slapovi stihova ove pesme skiciraju i imaginiraju njihovu moguću sudbinu. Gde su, u kojim dobima, na kojim stanicama, u kom vagonu, na kome polu, u kojoj pustinji. Živi ili ne. „Da li igraju damu? Slušaju

muziku? Vide Hrista ? / Da li živim pesnicima diktiraju pesme? / Na zidovima pećine da li slikaju bizone ili počinju da zidaju / katedralu u Boveu. / Jesu li shvatili suštinu zla koju mi ne umemo da shvatimo / i svojim progoniteljima oprostimo? / Gacaju li preko alpskog lednika, omekšalog od avgustovske žege. / Da li plaču? Da li tuže? / Da li satima telefoniraju? Da li čute? Da li su ovde, među nama? / Ili su nigde?”

Ove neobične sekvene pamćenja svega što je u jedno veče sabrano iz ukupne sudbine čoveka – od bezazlene ležernosti, nedoumica, krajnje i gole nužnosti, obeleženosti izgonom, teretnjakom zla, zapisom na nekom zidu, pokušajem nove gradnje svetinja – ostavljaju bez daha. Dok početak pesme, i njen završetak, u jedno veče, kad pesnik je zabavljen čitanjem poezije, ponukan njome, u nedostatku drugih saznanja o odsutnima, čuje samo pamćenje, samo prepostavke, samo „glasni šapat noći i krvii”.

Nikada dovoljno izraza, fokusiranog na ono što je u Zagajevskog znači „biti poznavan da budeš čovek”. Pa i želja da u tom fokusu bude mekote i lepote, kao u samom nastanku zvukova kakve su zamišljali štimeri klavira, a potom se u njih umešali glasovi užasa i bola – neminovni je preobražaj u doživljenost „muzike koja je više od muzike“ – „sav naš život i umiranje“ („Muzika u autu“). Kao što i ona muzika „slušana s tobom“, što ostaće „zauvek u nama“, a „učutaće zajedno sa nama“, puna moćne energije velikih horova Bahove pasije, otkriva dubinu glasa, suprotstavljeni seti prolaznosti: „kao da nas neko doziva // i zahteva od nas, / čistu i nekoristoljubivu radost, // radost u kojoj je vera / nešto očigledno“.

Jer sred svih poštasti, ovoga ili onoga veka, sred diktatura, gladi, stradanja i patnji, neiskazivosti koje traže da budu izrečena, zapisana memorija sveta, postoji, u pismu Zagajevskog, i ta svetla zvučna arija izobilja i radosti, buknula iz jednog trena ekstaze, koja traži da bude upamćena – jer „svakodnevni život pun je žudnje“. I neostvarenja.

Postoji prostor koji slika, iskazuje tu svakidašnjost. Jednako kao i nesvakidašnjost ispunjenja. Jer ako će ponekad neke drevne iskopine posvedočiti o mržnji, pasiji ubijanja, postoje uzvisine trenutka, ravne piramidama. Postoji poezija koja će i to izreći. „Sedim u sobičku na spratu / drvene kuće u Severnom bulvaru, / ja, skeptični profesor *creative writing*. // Šta mogu da uradim posle toliko godina, / ja, poklonik sasvim drugačije vatre, // neko ko veruje u moć poezije, / u energiju slika i ideja, / u besmrtnu / radost trenutka („Arheologija“).

Struktura vremena, asimetrija

Pitanje istine, koje poetički i stvaralački zaokuplja Zagajevskog, podrazumeva stalno preispitivanje – budući da se i sam pojam istine poima drugačije – dovoljno je uporediti neki detalj iz ličnog iskustva, ili iz društvenog i istorijskog konteksta citiran od strane različitih aktera, ili „svedoka“ – i biti svestan te nepomirljivosti. Zbog toga što „život uporno teži uništenju“ i poslednje zrnce prašine u poetskom poimanju Zagajevskog – „potraga je za sjajem“.

„Pesma je pre svega nova struktura vremena, i nemi prostor je njen inherentni neprijatelj“, pisao je Brodski. U Brodskog, kao i u samog Zagajevskog, na sceni je prevashodno na delu jezički izazov pred bogatstvom, ali i tragizmom sveta. Struktura pesme Zagajevskog neprimetno se otvara oku čitaoca, kada se u beskrajnim prelivima motiva spliću „istine“,

pri čemu je ova poezija u pokretu, zapravo stalno traganje za istinom. „Ne volim pesnike kod kojih nema ni traga od čoveka. Takođe ne volim ispovednu poeziju, onu koja govori isključivo o nesrećama. Najviše me privlači splet veoma ličnog, istorija čoveka, koji prolazi kroz razne tokove sudbine“ („Razgovor o poeziji“, *Koraci*).

Zagajevski ume da otvori drugačije aspekte istine, u kontrastnim zonama istorijske dramatičnosti, mira prirode, ili duhovnih konstanti koje čoveka prate, gradeći mu uporište, i da ih pritom izvede iz zone napetosti, proplamsajem saznanja, trenucima jednostavnih ozarenja pred očaravajućim prizorom, sa kojim se često budimo, ne primećujući ih. No, on je pritom i pesnik misilac, znalač umetnosti – njegova pesma je upravo poput „Muzike koju smo zajedno voleli“ – arija, koja katkada učini da i setno saznanje da tu smo da „mi-nemo svetom“ bude preobraženo u toplinu osvojenog kutka postojanja, pred neumitnošću kraja, iza kojeg, zajedno sa tom muzikom što traje, ostaje novi početak, drugog i novog čoveka. Ili bar u pesmi, dublja realnost kontemplacije. To je i njegov filozofski prohod kroz antiku, Rim, zalazak u slikarske galerije sveta, osluškivanje čitavih epoha, boja sveta u njihovim duhovnim konstantama, i otvorenim dimenzijama značenja zahvaljujući kojima dopiru do nas, uprkos vremenu, i koje osećamo kao deo svog nemira, ali i lepote, koju stihovi Zagajevskog umeju zaustaviti trenucima neprikrivene ekstatičnosti.

„I pored širom otvorenih očiju na putu kroz život raznih kultura i civilizacija, elitna kultura je najvažniji element ‘autoportreta’ Zagajevskog“, piše Rajčićeva. („Šta je poezija“, pogovor knjizi *Asimetrija*). „Ona je, najpričližnije rečeno, živi muzej, Malroov muzej mašta.“ Moglo bi se reći, ona je taj „bolji grad“, grad sublimnog iskustva. Ili, velika, nova, pokretačka energija, u kojoj samo mašta, u tek rođenim stihovnim slikama, i kreativna intuitivnost, uprkos sveukupnom znanju, može da stane na prag neizrecivog, same Tajne, koja obavija, najpre, i najposle, celokupno naše postojanje u univerzumu.

Za trenutak bar, ova pesnička iskustva ukidaju granicu „koja prolazi kroz telo“, koja nas razdvaja na postojanje i – neraznatljivost, u nedostatku drugih, i drugačijih putokaza u haotičnom iskustvu savremenosti, bivaju poput kompasa, uperenog u pouzdan pravac, u časove sabranosti, vere u obnovljivu snagu kreacije, u put ka smislu.

Smenjujući, iz pesme u pesmu, iz zbirke u zbirku, neobično obasjane prizore „saznanja u kojima živi mašta“, i beskonačno more liričnosti, nad kojim uvek bdi i filozofski kontrolor – „mišljenje“ – Zagajevski je izgradio svet bez premca – onaj koji nam se otvara, i daje, u svoj kompleksnosti svojih „istinitosti“ – kome neotuđivo pripada.

Struktura vremena, međutim, za ovog pesnika znači i unutarnji nalog da se ogradi od nekritičkog upisivanja u sopstveno vreme. Jer njegova potreba da sebe, kao pesnički subjekt, situira u trenutku, u vremenu, da u njemu gradi gnezdo novog doma, kuće na putu, iskustvom i saznanjem, ne ukida i naporednu želju da svojoj epohi ispostavi i pesnički jasnu, kritičku reč. „Živi žive tako lakomisleno, tako nehajno, / da mrtvi padaju od iznenađenja“, kaže njegov „Rekvijem za žive“. „Zabranjeno mi je da živim dalje u pesmi“, dodaje u istoimenoj pesmi, „moram da boravim u svetu, u gradu. / Samo mrtvi mogu da se baškare u poeziji; / dolaze tu kao siromašni violinisti / prstiju pomodrelih od mraza / i dugo spavaju na posteljama stihova.“ U sledu pesničkih knjiga Zagajevskog, nakon ovih stihova iz zbirke *Platno* (1990), gotovo posledično se javljaju oni, uveliko poznati, iz zbirke *Antene* (2005) – „Pokušaj da opevaš osakaćeni svet“ i „Antene na kiši“.

Da lirska pesma može biti čvrsto uspostavljena, pronositi teški zvuk opomene i istovremeno proplamsaj lirskih motiva i tonova, pokazuje upravo pesma „Pokušaj da opevaš osakačeni svet“. Njen stihovni stakato dolazi do izražaja variranjem stiha koji označava glavni, istovetni, gotovo programski poziv, pa i poetički zavet ispisan samome sebi, ili Pisemu, pisanju poezije, a koji je iskazan u nekoliko varijacija: *Pokušaj da opevaš, Moraš opevati, Dužan si da opevaš, Opevaj osakačeni svet*. Iza ovih uvodnih sekvenci stihovnih fraza stoje jasno iskazane kontradikcije sveta koji nas blagosilja i kažnjava svojim darovima i rušiteljskom silom, koja na scenama vremena i istorije nije lišena čovekovog udela.

Tako se uvodni stihovi pesme: „Ne zaboravi duge junske dane, / divlje jagode, kapi vina, rose. / Koprive koje su metodično obrastale / napuštena domaćinstva izgnanika“ – nastavljaju drugim sledom slične strukture opozicija: „Posmatrao si otmene jahte i brodove, / jedne od njih čekalo je dugo putovanje, / druge samo slano ništavilo. / Video si izbeglice koji su išli nikuda, / čuo si krvnike koji su radosno pevali“, ili stihovima koji će uslediti, a koji počinju i razvijaju se suptilnim tonovima lirske melodije: „Ne zaboravi trenutke kada ste bili zajedno / u beloj sobi i zavesa se lelujala. / Vrati se u mislima koncertu na kome je / eksplodirala muzika“, dok u istom tonu, gotovo neprimetno, kao među šuštavim lišćem, blesne pritajenim sjajem nova opomena: „U jesen skupljaš si žir u parku / dok je lišće kružilo nad ožiljcima zemlje.“

Eksplozija trenutka lepote i ponovljena opomena „ožiljaka zemlje“ kao da u sublimnom tonu i smislu završnih stihova – „Opevaj osakačeni svet / i sivo perce koje je izgubio drozd“ – u nagoveštaju fine svetlosti koja luta, iščeza se i vraća, ovaj zavetni trenutak pesme ostavlja vremenu, da ga i dalje dešifruje i pamti u njegovom osnovnom zakonu, koji u Zagajevskog glasi: „Pesma se zasniva na / suprotnosti, ali je ne ukida“, čineći posve jasnim da se ova kontradikcija neraskidivo tiče i samog našeg postojanja.

U drugačijoj postavci i intonaciji pesme „Antene na kiši“ Zagajevski ove kontradikcije iskazuje manje očevidno, poput muzičkih preliva. U njima je vidljiva nova forma iskaza, *monostih* („Kapelice pod lipama; u njima se mole pčele“; „Vrsta čežnje: profesor nabrojao šest“; „Crveni makovi i crni sneg“; „Delfi puni turista – otvoreni za tajne“; „Ježići u Krakovu, oduševljeni letom, glasno zvižde“; „Majsko veče: antene na kiši“; „Bekstvo iz zatvora u zatvor“; „Umoran glagol noću se vraća u rečnik“; „Pitam oca: šta radiš danima? Sećam se“). A zatim, preovlađujući *distih*, gotovo najkraća pesma, nalik na moderni haiku: „Čitajući Miloša kraj otvorenog prozora. / Iznenadni fijuk lasti“, koja menja svoj sažeti kontekst, a time akcentuje i svoje značenje, kontrapunkt, ili tragični paradoks: „Beskućnici na železničkoj stanici, u decembru, / priljubljeni uz radijatore“; „Autobus sa tablom na kojoj piše: Klimatizovano. / Izleti – Vjelička, Aušvic“; „U muzeju Holokausta u Vašingtonu – moje / detinjstvo, moji vagoni, moja rđa“.

Kad bismo čitali poeziju onako pažljivo kao što proučavamo jelovnik u skupom restoranu, kaže Zagajevski, možda bismo bili na pragu ovih neobičnih učenja, „mistike za početnike“, ili muzeja sećanja, poput „rimskog Panteona, pod vedrim nebom“, otvorenog za tajne koje se nikada ne daju izučiti, uvek na početku znanja, obogrjenog suprotnostima u kojima „Jedno je sigurno: svet je živ i gori.“ Biti putnik poput onih „veslača na zelenoj reci što se takmiče sa vremenom“, ove pesme, a ostaju uvek na startu. U trci koja se ne može dobiti. Upravo to nam kazuje poezija „koja nosi splet veoma ličnog, istoriju čoveka, koji

prolazi kroz razne tokove subbine, a u poeziji te najličnije stvari prepliće s nečim što je slabost sveta ili slabost celokupne zajednice”, kako kaže Zagajevski u razgovoru sa Zonenbergom. „Prema tome, ako je nešto kuća poezije – za mene to mesto na kome se te dve stvari sreću.“

Finale pesme „Antene na kiši“ upravo zato, uz dodatnu intrigantnost, glasi: „Poezija je radost ispod koje se krije očajanje, / ispod očajanja je opet radost“, i vodi već u drugačiju beskonačnost. Poema o poeziji, kako se može čitati važan tok u poetskom stvaranju Zagajevskog, upućuje na segmente rasute posvuda u njegovom poetskom delu. Zagrljaj suprotnosti, oslikan iz same stvarnosti, koji svedočeći o raznolikim tokovima subbine, istovetnim tek u kratkotrajnosti i tragizmu našeg bivanja, koji istovremeno ima i svoju odstupnicu, upravo onu koju skiciraju „Antene na kiši“ u svojoj završnici: „Zbog čega ti trenuci tako kratko traju? / Ne treba tako govoriti, treba govoriti iz / unutrašnjosti tih trenutaka“, vodeći ka zanimljivoj nerazrešenosti, enigmatičnosti završnih stihova pesme; „Treba govoriti iznutra. // Ne radi se o poeziji. // Ne govorи, slušaj. // Ne slušaj.“

Jer više i nije reč samo o poeziji, gde uvek postoji „neprebrojiv ostatak“ – gde stojiš zapanjen, „sam u mnoštvu“. Kao i u svim stvarnostima. Već o suštinama, koje postoje, i čine doživljaj realnosti stabilnijim, u iznenadnoj fokusiranosti uvida, i svoj jednostavnosti spoznaje postojanja, koja prevazilazi moć reči, pa i poezije. Kao što čudesnom ironijom dvo-smisla saopštava „Odbrana poezije“:

*Da, odbrana poezije, visok stil, itd.,
a takođe i letnje veče u malom gradu,
kad mirišu bašte, a mačke mirno sede
ispred kuća, kao kineski filozofi.*

I opet, nije reč samo o poeziji. Već o spoju stvarnosti do kojih jedva dopiremo, i onih nezaobilaznih, koje ne možemo prevideti. Kao u pesmi „Voz iz Krakova u Varšavu“, i dvostruko uhvaćenoj zbilji trenutka: „početak septembra: gore ognjišta, / iznad polja dižu se / oblačići gorčikastog dima, / koji kao narkotik ulazi u pluća. // Tražiš ushićenje u planini, u Alpima, / i u katedralama, ali zar ne vidiš / ove ponizne vatre / koje uveče plamte, puzeći / po zemlji – kao fitilj koji će se ugasiti“. Suptilna je jednostavnost ove pesme – jer gotovo da ovoj spoznaji i nisu potrebne reči.

U Zagajevskog, nesklonog preuveličavanju i idealizaciji – poezija je to udomljenje u zbilji, šta god ona značila, gde snoviđenje i mašta postoje oksimoronski – „u prisustvu razuma“, kao zanos životom, koji je tek magija trenutka, pre negoli idealizovani pojam Večnosti. Jer, uvek je to tek mala stanica u Vremenu, koje ga prevazilazi, uvećavajući upravo time i dragocenost prolaznog i kratkotrajnog, nižući ga u spoznaji suština, čak i bezglasnih spojeva čestica postojanja. Tamo gde prestaju reči, a počinje muzika, ili kontemplacija. Gde je potrebno biti i u tom drugačijem domu sveta, pa ga spoznati u tišini *unutrašnjeg sjaja*, i tragati potom, u pesmi, za bezglasnim *sjajem reči*.

Čini se da taj dom poezije Zagajevskog podrazumeva saglasje sa Helderlinom koji kaže „Razumeh tišinu etera, / Reči čoveka ne razumeh nikad.“

„Ne razumem sve, i čak se / radujem što svet kao nemiran / okean prerasta moju sposobnost / poimanja smisla vode, kiše“, stoji u „Odi mnoštvu“. Stoga u važnim pasažima

poezije Zagajevskog plamti ekstatičnost, u ushitu, plamenu trenutka, koji, kada svoj produženi život ne nalazi u realnosti – nalazi ga u kontemplaciji. Miru svejedinstva, osećanju da negde, kao u „paučini“, skriva se „prauzrok u gustoj / travi venu svetlucavi / dokazi poštovanja“ („Plot, kestenovi, lадољ, bog“), u spoznaji da sred „proze života“ postoji i poezija. *Vita contempativa*, u istoimenoj pesmi, „Blaga bespomoćnost“, „Trenutak bez sata“, za koji i ne znamo šta je, jer „Živimo u ponoru. U crnim vodama“. I tek ponekad „u sjaju“, kako bi rekao Zagajevski u signifikativnom sledu ove pesme. Što upravo je moć nevidljivog, tako maestralno prizvana pitanjima u „Razgovoru s Fridrihom Nićeom“, okrenutim filozofiji, bićem poetskog poimanja sveta: „Ako nema Boga i nikakva sila / ne povezuje različite elemente, / šta su onda reči i otkud njihova / unutrašnja svetlost? // Odakle dolazi radost? Kuda vodi ništavilo? / Gde stanuje oproštaj? / Zbog čega mali snovi pred jutro iščezavaju, / a veliki razrastaju se?“

(...) Samo je čistota nevidljiva
i veče, kada i senka i svetlost
na trenutak zaboravljuju na nas
zauzeti mešanjem karata tajni.
„Kineski stih“

„Pesnici su presokratovci“ glasi uostalom poznati stih, i stav Zagajevskog. Osnov Asimetrije, kako je moguće posmatrati i uvod u Nevidljivo. Jedinog jedinstva, prožetog *Animom mundi*, duhovnom suštinom sveta, koja iz presokratovske epohe putuje kroz vreme, da po zakonu nevidljivog nadahnjuje snage stvaranja moguće, renesansne harmonije, kao i našu spoznaju sklada i lepote. Pre nego što tu veliku temu njenog savremenog opstanka i modernog pesništva značajnim suprotnostima ne rasvetli i „Tema Bordski“, u istoimenoj pesmi, poimanjem dvojstva pesničkog glasa, pesničke vokacije. Jer „Tema Broski“ u jednoj postavci zapravo glasi „Poezija versus Beskraj“, a preobražava se u stvarnosnu temu „Vreme versus misao“ – misao na delu, koja, kako kaže Zagajevski, progoni istorijske fantome.

U tom zagrljaju postoji uostalom i najdrevnija školjka, ili oklop Poezije:

Pesma ume da zaustavi odjek bure,
kao školjka koju je odgurnuo
Orfej koji beži. Vreme uzima život
a vraća sećanje, zlatno od plamenova,
crno od žara.
„Školjka“

Izbor poezije Zagajevskog koji je knjigom *Asimetrija* ostvarila Biserka Rajčić, uključujući i naša dosadašnja saznanja i uvid u novije zbirke ovog pesnika – *Nevidljiva ruka* (2009) i *Asimetrija* (2014) uz novije pesme, u kojima je već „XX vek u penziji“, čini očiglednijim i zaokruženijim ne samo vrhunski doprinos Zagajevskog poeziji ovog vremena, i prostora koji već pokriva i kontinentе (prisutni su i izvanredno prihvaćeni izbori njegove poezije u Americi), već i samo njegovo poimanje poezije, koje posebno inspirativno predstavlja knjiga eseja *Odrana vatrenosti*. Gde Zagajevski upravo razjašnjava svoje uverenje da poezija

ima dva lirska krila. Jedno je prastari zadatak, koji je možda apsolutni centar lirike svakog pokolenja, ili pre potreba za pridavanjem forme unutrašnjem životu – jer se i u poeziji, „kao i u meteorologiji uvek sudaraju dva atmosferska fronta, topao vazduh naše introverzije susreće se s hladnim frontom forme, s hladnim dahom refleksije“. A upravo tu počivaju i „ta mala blaga lirskog uzbudjenja“, tako prisno povezana sa pojmom lirskog pevanja. Dok očekivano, drugi stub poezije, sred promenljivog obličja našeg sveta, u neprekidnoj metamorfozi, predstavlja suprotnost nadahnuću, „trezven pogled uperen u istorijski svet“.

Zagajevski svojim celokupnim delom i pesničkom rečju pronosi i sumnju i veru, njegova „mistika za početnike“ tako nalazi i podsticaje i nadahnuće, ali i svog promišljenog i opreznog vodiča. No uvek, i ponajpre, i sasvim pesnički, za Zagajevskog „sumnja je tunel“, a „poezija spirala“. „Poezija je traganje za sjajem. / Poezija je kraljevski put / koji nas najdaje vodi.“

Pisanje i čitanje poezije su stoga samo dve strane istog izvorišta, za prinosioca „drugačije vatre“, za pesnika pred kojim su zamršeni, zagonetni putevi, gde i sam Orfej (p)ostaje večiti begunac, a moderni pesnik, uvek suočen sa istinom, u njenom savremenom obličju, traži oslonce i utehu: „Čitam pesnike, žive i mrtve, od kojih učim / istrajnost, veru i ponos“ – ne slučajno ove stihove beleži pesma „Autoportret“. U obraćanju pak Milošu („Čitajući Miloša“), Zagajevski piše: „Ponekad gorovite tonom / da čitalac – uistinu – / za časak veruje, / da je svaki dan praznik, // i da poezija, kako to izraziti / – čini život zaokrugljenijim, / punijim, ponosnijim“.

Svakad pred nekim drugim licem istorijskih ili „svakodnevnih apokalipsi“, Zagajevski beleži tačan bilans stanja stvari, da bude upamćen u vremenu koje nehajno prepušta zaboravu i najveće katastrofe, i tugu usamljenika, nekog novog „begunca“. Tanansti i snaga njegovih zapisa deluju katkad gotovo testamentarno, a katkad i kao mala i gotovo jedina naknada za one koji „svoje postojanje daju u zakup“ velikom vremenu. „Moram da zapišem par reči, da bi zima / mogla da žvaće svoj crni hleb zaborava“, piše u svojoj novoj poeziji Zagajevski („Septembarsko veče“).

Poezija je „uteha u lepoti“, pisao je Brodska. U Zagajevskog, pesmom nam se vraća „dar svetlosti“. Njegova posvećenička strast u tom daru čuva samo biće lirike, i po tome je ovaj pesnik veoma blizak svakom književnom podneblju, pa i vrednovanju lirskog blaga, koje oduvek postoji i na ovim prostorima Njegov „večiti begunac“, ali i on sam, putnik kroz prostor i vreme, hodočasnik svetih i svetih staništa lepote koja mu se oglase u potpunoj tami, pronose večnost vere u mudru i oplemenjujuću suštinu pesničke reči, što, u sasvim modernom duhu i kontekstu, reminiscencijama na postojane vrednosti poetske misli, oduvek, upućuje na nasušnost saopštavanja istine, ali i jednostavne, ljudske brige, za svaki kutak sveta koji nam mora, iznova, postati taj jednom izgubljeni i uvek iznova građeni dom. Za dragocenost svake sekunde u stvaralačkoj obnovi i opstanku životnog smisla. „Nikome se Muza nije obratila sa toliko jasnosti i neophodnosti, kao Zagajevskom“, napisao je sa mnogo uverljivih razloga Brodska.

O razumevanju i toplom prijemu ovih poruka posvedočuju kako pažnja ovdašnjih izdavača i čitalačke publike prema Zagajevskom, tako i značajna priznanja – Evropska nagrada „Petru Krdu“, Književne opštine Vršac (2014), Književni plamen (izdavačka kuća „Nova knji-

ga”, Podgorica, 2018), i Evropski atlas lirike, „Kuća poezije”, Banja Luka (2019). Upravo povodom nagrade Evropski atlas lirike, čijem je uručenju, 7. novembra 2019, u većnici Banskog dvora i Banjoj Luci lično prisustvovao, objavljena je izuzetna, konzistentno komponovana i inspirativna knjiga *Asimetrija*, u izboru i prevodu Biserke Rajčić, koja, uspostavljajući luk od najranijih do najnovijih pesničkih knjiga Zagajevskog, jednako kao i njegovi eseji, po-svedočuje retko stvaralačko pregnuće, doslednost poetičkih osnova i uvida, celoživotnu, višestruku *Posvetu poeziji*, koja je, da navedemo reči samog pesnika, jedan od stubova duhovnog života, onog „unutrašnjeg glasa kojim nam govori – ili samo šapuće – na poljskom, engleskom, ruskom ili grčkom” – a koji je „temelj i osnova naše slobode, neophodna teritorija refleksije i nezavisnosti”.

Jer Poezija je ta, kako kaže, i veruje Zagajevski, koja nas „izvlači iz tesnog skafandara našeg ja, veruje u mogućnost postojanja lepote, u njenu tragičnost”. Njome biva oživljena moć „nevidljivih stvari”, put koji nas najdalje vodi – jer ona sama je „Dar svetlosti”.